

Бранислав ОСТОЈИЋ*

О ЈЕЗИЧКОЈ СТРУКТУРИ ОПШТЕГ
ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА ЗА КЊАЖЕВИНУ
ЦРНУ ГОРУ ВАЛТАЗАРА БОГИШИЋА
С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЊЕГОВУ
ЛЕКСИЧКУ И ТВОРБЕНУ СЕМАНТИКУ**

Апстракт: У овом раду аутор одговара на два основна питања: (1) Које су основне карактеристике језичке структуре ОИЗ-а и (2) Која је дијалекатска основица текста, односно језичка основица ОИЗ-а?

Ради бољег упознавања функционално-стилског раслојавања књижевнојезичког израза у Црној Гори и за боље познавање законодавно-правног језичког подсистема, посебна пажња је посвећена синтаксичко-стилским, лексичко-семантичким и творбено-лексичким односима ОИЗ-а, односно функционално-стилским средствима исказивања законодавно-правних садржаја.

Кључне ријечи и синџајме: *ОИЗ, језичка стуркџура, језичко-сџилско раслојавање, синџаксичко-сџилска средсџва, лексичко-семанџичка, џворбено-лексичка, законодавно-џравни џодсисџем, економичносџ, редуданџносџ, џорука, џрималац*

0. Да би се схватила језичка структура Богишићева ОИЗ-а и њен значај за развој законодавно-правног подсистема у процесу стандардизације и функционално-стилског раслојавања Вукова модела књижевног језика у Црној Гори, дајем кратак преглед употребе народног језика у функцији књижевног. У исти оквир смјештам и: неколико основних података у вези са борбом за прихватање

* Академик Бранислав Остојић, ЦАНУ

** Бесједа одржана 18. октобра 2018.

народног језика као књижевног, почетак модернизације и раслојавање тога језика.

1. Са простора данашње Црне Горе у заоставштини су текстови писани до 15. вијека на црквенословенском, латинском, италијанском и ређе на народном (словинском) језику. Црквенословенски језик међу средњовјековним књижевним језицима није се битно разликовао у Црној Гори од народних говора у подручјима гдје се употребљавао. Осјећао се као „виши степен” домаћег језика. Захваљујући промјенама које су се у међувремену десиле, данас је та разлика врло велика.

Већи дио оригиналне и преводне књижевности у Црној Гори био је написан црквенословенским језиком, који је у текстовима вјерске садржине био једино у употреби, а преовлађивао је и у другим документима. Народни језик преовлађивао је код гуслара, тужиља и нарикача. Долазио је до изражаја и при биљежењу народних обичаја. Домаћи језички елементи, посебно у Црној Гори, све су више продирали и у писане текстове пошто нотари, писари па и путујуће ћате као и монаси нијесу најбоље владали црквеним језиком. Народни језик доминира у писмима, преписци, атестатима, исправама и другим документима. У нашим архивима мноштво је таквих текстова, у којима су јасно видљиве особине мјесних говора, који данас служе као извор за историјско праћење језика и културе.

Малобројни писмени људи у прошлости били су претежно свештеници и писари у служби политичко-правне власти. Писани правни акти спадају међу најзначајније језичке споменике. Правни списи су најсигурније упориште писања народним језиком. На народном језику у Црној Гори написани су у 15. вијеку два законска споменика: *Грдаљски сѣаѣуѣи* и *Законик Ивана Црнојевића*. У њима је оцртан локални говорни идиом. Значајни су за праћење континуитета у развоју књижевног језика, без обзира на то што нијесу литерарна остварења. Уосталом, књижевни језик је и језик књиге и језик комуникације, изворници су му сви функционални стилови и оба израза (писани и говорени).

Ширење употребе народног језика у Црној Гори у 16. и 17. вијеку није зашло у област религијских текстова који су остали неприкосновена тврђава српскословенског језика. И поред тога што је народни језик одузео црквенословенском један дио поља његове

писане употребе, ипак у сачуваним текстовима 16. и 17. вијека црквенословенски језик далеко претеже.

1.2. У вријеме када је Вук ступио на позорницу тадашње књижевности, а то је било 1814. године, у тој тада слабашној литератури употребљавала су се четири типа књижевног језика: *српскословенски*, *рускословенски*, *славеносрпски* и *народни*. Овај посљедњи имао је врло скроман удио. Са Вуком и Његошем, међутим, он улази на велика врата. Тај језик је био кудикамо подеснији него они језици који су се затекли у функцији књижевног. Избацили су их из те функције јер су били страни, сапети и несигурни.

Иако је Вуковом реформом прекинут један континуитет, жртвовање тековина традиције, ипак жртва је била мала у поређењу са добитком. Додуше, било је могуће поћи двама путевима: а) или путем симбиозе ових језика и народног и б) или путем стварања новог књижевног језика — народног. Вук је изабрао други пут. На том путу Његош га је снажно подржао и имао одлучујућу улогу. Управо, темеље народног језика у Црној Гори чврсто су поставили Петар Први и Петар Други Петровић. Све што је Петар Први утемељио, Вук је предлагао, а Петар Други у пракси остварио.

2. Текст ОИЗ-а је настао у поствуковском језичком периоду, управо, у периоду када је продукт стандардизације српскохрватског језика оствариван постепено, када је Вукова језичка реформа умногоме и нормативно била довршена, а Вукова побједа неспорна, када се у Црној Гори примјеђује велики напредак у примјени Вук–Даничићеве језичке норме и када је развој језичког стандарда у Црној Гори ишао у правцу јединства српскохрватског књижевног језика коме су тежили и остали народи српскохрватског језичког подручја (Остојић 1989: 18–20) — у правцу „отклањања језичких многострукости.”

ОИЗ се, дакле, појавио у времену када је српскохрватски језик пред својом стабилизацијом и нормализовањем, пред својим формирањем и када у њему наступа период диференцијације стилова у којем Богишићев ОИЗ има посебно мјесто (Бошковић 1989: 189–190), што ће се видјети из мог данашњег излагања. Конституисање и стабилизација језичког стандарда тог периода ишли су паралелно са функционално-стилским раслојавањем књижевног језика које је условљено и социолингвистичким приликама. Завршна фаза

стандардизацијских процеса земаља српскохрватског језичког подручја је крајем 19. и на размеђи 19. и 20. вијека. Када се узме све ово у обзир, онда је јасно од колике је важности појава једног оваквог текста.

2.1. Валтазар Богишић је објављивањем ОИЗ-а за Књажевину Црну Гору, овог изванредног правно-историјског документа, учинио нашој науци и култури непроцјењив допринос. *Законик* није значајан само као правни спис, већ је значајан за више научних области.

Језик овог *Законика* из више разлога заслужује да буде свестрано испитан и изучен. За историју нашега језика ово је споменик од несвакидашње важности из најмање два разлога: (1) из аспекта историје књижевног језика и (2) из аспекта историјске дијалектологије.

Ради бољег упознавања социјалног и функционално-стилског раслојавања књижевнојезичког израза у Црној Гори и за боље познавање законодавно-правног језичког подсистема у дијахроној перспективи црногорског књижевнојезичког израза и српскохрватског језика у цјелини, неопходно је имати испитан језик ОИЗ-а. Уосталом, ниво развијености једнога језика мјери се степеном његове језичко-стилске раслојености (Јоцић 1966: 224–226). Функционално-стилско раслојавање језика свакако је зачето још раније у Црној Гори и може се, на примјер, законодавно-правни подсистем пратити у дијахроној перспективи у *Законику* Петра Првог и у Данилову *Законику*. ОИЗ се доноси у времену: а) када се српскохрватски језик стандардизује и када се ствара могућност за развитак и диференцијацију његових стилова и б) када књижевни језик добија и уобличава своју језичку „архитектуру”, свој стални и устаљени лексички фонд.

3. У основи *Законика* је књижевни језик онога времена са веома много дијалекатских елемената. Нећемо се упуштати у проблеме дијалекатске основице *Законика*, али за нас не може бити сумње о томе да *Законик* одиста репрезентује књижевнојезичке прилике свога времена и да је ту коине црногорских говора натруњен кратизмима, што је разумљиво с обзиром на поријекло његова аутора. Језичке карактеристике овога дјела апсорбоване са мање-више ширих говорних ареа одређују генерални дијалекатски оквир.

Фонолошке, морфонолошке и морфолошке особине типа: *једнаци* 11, 12, *џријеварник* 59, *џоврјед*, *извиђаџи* 81, *џошљедак* 81, *чела* 76, *инако* 83, *услјед* 190, *живљетџи* 579, *сужују* 6, *извршују* 20, *узимљу* 7, *заузимље* 29, *доџадање* 87, *сужују* 94, *изадиру* 132, *вишина њих* 140, *дуљина* 110, *џослима* 143, *уџоџредљује* 170, *засџанује* 367, *чељађу* 300, *џодуље* 359, ... пружају нам увид у стање црногорске говорне зоне у епоси која је претходила стабилизацији стандарднојезичких прилика у српскохрватском језику. Поред поменутих фонолошких и фонолошко-морфолошких елемената који потврђују еволутивну узајамност са црногорским говорима, налазимо и *кроаџизме* типа: *џреинака* 1, *иноземни* 6, *увјетџима* 25, *оџок* 43, *наџјецаџи* 54, 55, *џријелаз* 65, *дијеловима* 100, *зайрјекама* 129, *џварно* 1034, *доисџа* 145, *џријенос* 157, *унаџоч* 182, *џријеваре* 2142, *џоџјечу* 298, *различни* 338, *џодузетџник сџјјече* 420, *безувјетџно* 974... и тако даље. Дубровачко-конављански говор, којему припада и говор Валтазара Богишића, такође је у основи је Вукова књижевног језика.

Иначе, то вријеме у Црној Гори у књижевнојезичком погледу карактеришу све мања одступања од утврђене норме. Постепено ишчезавају локалне језичке црте, мада неке особине црногорских говора показују тенденцију да уђу у стандардне оквире (Остојић 1966: 145–154). У ОИЗ-у то су примјери типа: *џијјех* 112, *свијјех* 200, *џијјем* 417, *њетоџијјех* 491, поред: *џих* 204, *оних* 212, *џуђих* 784,... па затим: *узрасџе* 113, *њезин* 162, *развиђаџи* 201, *узмоџне* 259, *усхџије* 259, *онђе* 324, *узишџе* 378, *овђе* 880, *неџе* 953, поред: *џје* 338, *недјељу* 341, *овдје* 643...¹

Валтазар Богишић је одлично познавао тада важећу књижевнојезичку норму и водио рачуна о њој. Но, она је тада у превирању. Постепено се уобличава врло кохерентан и чврст граматички и синтаксички систем који данас дјелује живо и блиставо. Примјењује се фонетски правопис, из језика су отклоњене фонетско-морфолошке

¹ О употреби падежних форми у црногорским народним говорима исп. дијалектолошке студије. М. Стевановић, *Исџочноцрноџорски дијалекаџи*, Јужнословенски филолог XIII, 1933–1934, 21–28; Б. Милетић, *Црмнички џовор*, СДЗБ књ. IX, 1940, 24, 241, 360; Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, Јужнословенски филолог 1938–1939, 49–75; Д. Вушовић, *Диалекаџи Исџочне Херцеџовине*, СДЗБ III, 100. и 110; М. Пешикан, *Сџароцрноџорски, средњокаџунски и џешански џовори*, СДЗБ књ. XV, Београд 1965, 98, 111 и др.

особине „домаћег произношенија”, а примјењује се Вуково правило ијекавског нарјечја, израз је увијек лексички чист, а у прилозима хрватских писаца очуван је аутентичан израз, док су на другој страни доношени текстови и на екавском изговору.

Због чега је онда Богишић у свој ОИЗ уносио толико дијалекатских особина? — *Прво*. Није искључено да је такав став Валтазара Богишића био можда условљен и специјалном намјеном текста. Према црногорском народу подешавао је језички израз. Писао је *Законик* са извјесном лакоћом и жељом да народу буде разумљивији. Израз је, дакле, такав да се, поред ријечи Валтазара Богишића, осјећа и ријеч онога коме је намијењена. *И друго*. Норма је, као што рекосмо, у превирању, па није могао ни заобићи велике разлике између књижевног и народног језика које су се до тада развиле и издиференцирале.

4. Утврђивање битних одлика граматичког система на фонетском, фонолошком, морфонолошком и морфолошком нивоу; систематизација фиксираних структура и издвајање битнијих дијалекатских елемента у језику ОИЗ-а, изванредно је значајно и за историју српскохрватског језика и за дијалектологију.

Два су основна питања у вези са наведеним на које би требало дати одговор: (1) Које су основне карактеристике језичке структуре ОИЗ-а и (2) Која је дијалекатска основица текста, односно која је језичка основица ОИЗ-а уопште?

А. Без улажења у детаље, у вези са првим питањем констатујемо: Језик ОИЗ-а пружа комплексну слику језичког система српскохрватског језика седамдесетих и осамдесетих година 19. вијека. Неколико фактора је било пресудно у овом смислу: (1) Ту је, прије свега, садржинска усмјереност и просторна неограниченост текста. Дата је потпуна слика фонетско-фонолошких промјена, лексика је свестрана, даје се комплетна слика падежних форми, у цјелини су заступљене све категорије ријечи; (2) Специфичност садржаја условила је смањену фреквенцију *аориста*, *илусквामीерфекта* и *империатива*. Ограничена је употреба *фушура друго*, што је с обзиром на природу текста разумљиво, (3) Нормална је употреба *иерфекта*, а посебно је наглашена фреквенција *ирезента* и *иошеницијала*. (О овоме када пређемо на синтаксичко-стилске особине ОИЗ-а).

Б. На друго питање је далеко теже концизно одговорити, али се уопштени закључци и ту могу дати и дефинисати на сљедећи начин.

Цио текст прожет је укрштањем књижевног и дијалекатског феномена. Валтазар Богишић је као образован човјек познавао књижевни језик, али је водио рачуна и о много важнијим промјенама које су у црногорским говорима увелико живјеле. Дијалекатске особине текста, као што ће се даље видјети, не могу се сасвим везивати ни за један од постојећих дијалеката. Ту је, у ствари, коине црногорских говора са примјесама других дијалекатских структура, на примјер, с говорима дубровачке регије.

Текст, дакле, није дијалекатски једнообразан, па је највјероватније да је оваква језичка слика могла бити и због интензивног мијешања књижевних и народних елемената у језику образованих људи, какав је био Валтазар Богишић.

В. С обзиром на чисто граматичке елементе језичке структуре, језик овог законодавно-правног документа је у границама општесрпскохрватског језичког система. Као што језик права не може бити посве аутономан ни у једном језичком нивоу, тако је и језик ОИЗ-а подсистем општег језика, пошто у себе укључује његова формално-семантичка обиљежја и углавном се креће у нормативним језичким оквирима свога времена.

Он је донекле и подсистем језика његова творца тако да, гледано из социолингвистичког аспекта, језик ОИЗ-а је посебан *социолект*. По низу језичко-стилских особина он се разликује од стандардног језика и од других језичких подсистема. Посебност језика овога правно-историјског документа указује се на свим нивоима језичке структуре с изузетком фонетско-фонолошког и морфолошког.

У овом документу, као у језику права уопште, посебности су: (1) или *садржајне* — властити правни језички елеменат, (2) или *фреквенцијске* — већа учесталост општејезичких елемената у односу на комуникативни језик (језик свакодневне комуникације).

Садржајне посебности су наглашеније и крећу се највише на лексичко-семантичком и прагматичком језичком нивоу, *фреквенцијске* су најчешће у границама синтаксичко-семантичког и морфолошког нивоа.

5. Толико о језичким карактеристикама, односно одликама граматичког система и о основним подацима граматичке структуре и

дијалекатске основице текста ОИЗ-а. Ја, разумије се, нијесам у могућности да се данас крећем на свим структурно-језичким нивоима, па ћу предмет мог даљег излагања вишеструко ограничити. Она се крећу у границама синтаксичко-стилских, лексичко-семантичких и творбено-лексичких односа ОИЗ-а, односно — говорићу о функционално-стилистичким средствима исказивања законодавно-правних садржаја.

Прво. Мој приступ није нормативан, тј. није ми циљ да вреднујем и да препоручујем овакву или онакву језичку праксу у законодавству и у примјени правних норми — него само да опишем и објасним неке структуралне и функционалне особине језика ОИЗ односно — да прецизирам специфичности употребе стандардног језика у ОИЗ-у.

Друго. Размотрићу само језичка питања у ужем смислу не упштајући се (колико је то уопште могуће) у изразито семиотичке, логичке и филозофске проблеме језика ОИЗ-а. Расправљаћу, дакле, о језику као средству исказивања законодавно-правних садржаја, а затим о лингвистичким, односно функционално-стилистичким особинама језика ОИЗ-а.

6. Пошто се основне карактеристике функционалних стилова тичу инвентара избора и употребе, прије свега, лексичких и синтаксичко-семантичких језичких средстава, морају се у јединству посматрати синтаксичко-стилске и лексичко-семантичке карактеристике и све у поредби са савременим стањем, односно општеважећим језичким стандардом.

6.1. Мада језик правних списа показује све одлике књижевног идиома одговарајућег времена, неке, прије свега, синтаксичке, и наравно, лексичко-семантичке особености изразито су доминантне у овом стилу. Да бих описао синтаксичко-стилске, лексичко-семантичке и лексичко-творбене одлике језика ОИЗ-а, најприје треба рећи о језику *Законика* као средства исказивања правних садржаја. А за то је потребно познавати прилике и догађаје у друштвено-политичком животу Црне Горе дајући тако нужан социолингвистички оквир своје истраживању. У том свјетлу треба видјети и борбу за прихватање стандардног језика у свим функционалним стилови-ма. У ОИЗ су се преточиле вишеслојне друштвене, историјске, законодавно-правне и стандарднојезичке прилике у Црној Гори дајући

печат синтаксичко-стилским својствима овога документа. Језик *Законика* илуструје, дакле, стање и специфичности употребе стандардног језика у законодавству.

Указао бих на најмаркантније синтаксичко-стилске карактеристике у ОИЗ-у. То је, прије свега, употреба неекспресивних језичких средстава, дакле, потпуно одсуство афективности у језику овога правног списка. То се не односи само на изостанак експресивне лексике, синонимског богатства и сл., него и на потпуни изостанак, на примјер, *аорисџа* и *имџерфекџа* као глаголских облика који имплицирају доживљеност и неку врсту личног односа, малу заступљеност *џерфекџа*, као и на ријетку употребу *џајолској џрилоја џрошлој* — што потпуно одговара природи закона који треба да одреде, прецизирају будућа, а не прошла понашања.

Ниска фреквенција експлицитних форми *имџераџива* и коришћење других глаголских облика (*џрезенџа*, *инфинџива* и *џуџура*) за изражавање *имџераџивних значења* такође припада овом корпусу неекспресивних језичких средстава и обавеза да се не исказе некакав лични став.

6.2. На синтаксичко-стилском плану језик ОИЗ-а одликују кратка и сређена реченица, без замршенијих конструкција, реторички стил је без компликованих синтаксичко-лексичких слојева и тешко прозирних обрта. Текст тече континуирано, без стилских фигура, библијског наметања и метафора. Законодавцу је у највећем броју случајева избор стилистичких средстава сужен. Његова лексика, изрази, реченице и реченични спојеви у надреченичном јединству не отварају могућност за различите интерпретације и не наводе на двосмисленост, што је за овај функционални стил врло битно. Стил ОИЗ-а каткада карактерише веома разуђена, али сасвим јасна *сложена реченица* у којој се поједини дјелови *џросџе реченице* у њој, у истој функцији, напоредо нижу уз везнике *и* и *ако*. Мало је у ОИЗ-у простих реченица у класичном граматичком смислу, већином су сложене реченице и то чешће скупови сложених реченица, а од ових у претежности су *хиџоџаксичке*. Ако је правна норма хипотетички суд (двоструки или једноструки), онда је идеална синтаксичка структура њеног израза *џоџодбена реченица*. Избор *џоџенџијала* или његових семантичко-синтаксичких еквивалената уз везник *ако* као најфреквентнији међу везницима

у сагласности је са условљавајућом (*ако=онда*) природом законодавно-правних прописа.

6.3. Тенденција обезличавања и уопштавања, карактеристична за правни језик, карактерише и ОИЗ. Умјесто замјеница *ја, њи, он, ми* и *ви* и одговарајућих глаголских облика употребљавају се чешће безличне формулације с неодређеним и пасивним *се* — *Благо се дјелело 79, да би се разазнаји мојло 81, сјвар ће му се јоврајији 88*, или с кавантификаторима — *сви, сваки, свако, нико* — *јреба сви сувласници на јо да јрисјану 105, сваки сувласник јреба 103, нико не може 241*, уз спомињање категорије или улоге субјекта (*сјранка, кујац, јужени, власник, сувласник*) и уз неемотивност, неекспресивност и рационални објективизам, хладне и сажете описе, без опширне нарације и фигуративности исказивања емоција основне су одлике стила ОИЗ-а.

6.4. Присуство реченичних кондезатора у виду *инфинитивних* и *јарјицијских консјрукија* типа: *јраво искаји јоврајај дара 351, савладаји јредало 128, расјознаји мојло 98, искаји ју најрај 551*, као веома економичних средстава нереченичне предикације, као и велика фреквенција имперсоналних реченица, посебно оних са анонимним и уопштеним агенсом, и пасивних реченица са исто таквим агенсом типа: *може се за јућ дуј залоја даји 173, сјројо се забрајује узимаји залоје 182, док се дуј не намири 186, док јод најам јраје 273, ред је да се ојказ даје 287*, свакако дају посебно обиљежје језику и стилу ОИЗ-а.

7.1. С обзиром на лексичку и семантичку слојевитост у језику овог документа, јасно су издиференцирана четири слоја израза и значења.

1. Први слој су: *неизмијењени ојијејезички елементи* (српско-хрватски језик).

Све категорије ријечи и лексичко-семантички састав њихов у изворним су облицима и функцијама. Додуше, употреба им је селективна што зависи од контекстуалне ситуације. Неке категорије се употребљавају врло често, друге ређе, а неке опет мало или никако. У цјелини гледано, избор је сиромашнији у односу на општејезичке прилике или чак у односу на неке друге функционалне стилове (нпр. књижевноумјетнички, публицистички, научни,...), па и у односу на разговорно комуникативни језик. Тако, на примјер,

врло честе лексеме су *именице* и *глаголи*. Употреба *замјеница* је не-уједначена. *Замјенице*: *они, сви, ко, њакви* су фреквентне, а *ја, ти, он* су ређе.

У творбено-лексичком погледу врло су продуктивни именички деривати на *-лац, -ик/-ник, -иљ*, и *-ина* — *заузималац* 842, *даривалац* 383, *казивалац* 51, *давалац*, 383, *традилац* 138, *кладилац* 489, *понодилац* 497, *обрадилац* 477; *намјењеник* 370, *сљечник* 835, *устиујеник* 27, *пријеварник* 59, *придржник* 59, *штјетник*; *држиљ* 22, 23, *повјериљ* 26, *устиујиљ*; *држина* 18, *влаштина* 26, *вишина* 736.

Посебно су продуктивни деривати с нултом морфемом: *искуј* 16, *почек* 34, *овласт* 27, *намир* 38, *пресуха* 44, *прид* 57, *одзбјега* 88, *одржај* 92, *презалоја* 179, *поглој* 186, *зајрјека* 340, *одума* 243, *заста-ра* 631, *недостиж* 739, *уцјен* 880.

2. У **другом слоју** језика ОИЗ-а су *измијењени ошћјезички елементи* (српскохрватски језик), а то значи мјешовити *народно-стручни изрази и значења*. Контекстуална ситуација је регулатор преносних и дјелимично трансформисаних израза и термина. Обично се сужава или проширује семантичка вриједност појединих лексичких јединица. Дјелимична семантика помјерена је, на примјер, у лексичким јединицама: *закон, указ, власништво, јемство, насљедство, ирвенство, најмовина, њоображња, одума, њодба, наредба, крађа, кривња, ...* у којима се дјелимично садржава општејезичка семантичка вриједност њихова, односно они задржавају дио значења из општега језика и форму израза што их чини схватљивим и људима без законодавно-правног образовања, а с друге стране, дијелом је преливена стручно-семантичком вриједношћу, односно они имају један већи или мањи стручни значењски додатак који је близак само људима уже струке (правницима).

3. **Трећи слој** језика ОИЗ-а чине *стручно-јравни изрази и значења* (правни термини). Овај слој се креће на два нивоа: (а) најчешћи су народни изрази с призвуком метафоричности: *једнакост* у *имаошћјву* 4, *владати* њо *њодобју* 3, у *јарницама* у *штјњу држине* 20, *ирвенство* *ближике* у *јраву* 49, *жалба* о *повреди јрава* *јреце* *куйње* 60. и (б) други, мање наглашени ниво чине термини страног порјекла.

Други и трећи слој језика ОИЗ-а чине *заједнички језик струке* (правни језик).

4. Четврти слој чине *нејравнички стјручни тјермини и значења*. То су, у ствари, друштвено-политички, економски, природни, технички и сви други термини и значења које овај ОИЗ прихвата као нужне у регулисању законских норми. Такви су термини и изрази: *државни савјетј 728, усјав друштјва 728, друштјвена ујрава 731, ујрава 731, ујравитјел 721, јословање ујраве 732, расходи 744, јриходи 744, друштјвене радње 833, вијећање ујраве 734, скујштјина 736, друштјвени дујови 734, јодишњи рачун 744.*

Из свега се види да је ОИЗ у језичком погледу један подсистем српскохрватског језика свога времена. У њему као *социолектју* егзистира више функционалних варијанти. Могло би се прецизно утврдити и процентуално измјерити употреба ових варијанти у језику ОИЗ-а. Без тога сигуран сам да је претежност употребе на страни неизмијењеног општег језика, односно осјетна је разлика у смислу веће „народности.” Додуше, међу ријечима из општег језика највише учествују тзв. „граматикалне ријечи” — везници, прилози, предлози, а не именице, глаголи и придјиви као ријечи с „пуним значењем” мада и без тога ОИЗ показује врло високу мјеру „народности.”

7.2. Општејезичка лексика је у ОИЗ-у репродукована: (1) из дијалеката или из књижевног језика (2) или је направљена према моделима једног од тих изворника. Издјегавао је стране ријечи и изразе. Основни лексички слој му је народни. Примјесе страних утицаја изражене су онолико колико су у оптицају у народним говорима црногорским, тако да се оне (*аманетј, айотјекар, дућан, каса, кесим, кайара, комуница, кириција, кочијаш, осујећен, ризик, филијала* и сл.) само с једне стране могу посматрати као туђице — то су оне само по поријеклу, али с друге стране, с обзиром на то да се вежу за одређени регион, подручје или народ једнога краја, а писац их је усвојио са осталом лексиком, оне су народне ријечи и везане су за народне говоре или за српскохрватски књижевни језик.

Посебан лексички слој чине архаизми, застарјеле ријечи и историзми (није свака застарјела ријеч архаизам) и то: (1) лексички архаизми и историзми — *васјостјави 155, јозније 234, јлављење 494, ударитји најтрај 496, имућем 722*, (2) семантички архаизми: *ако је ујлављена (договорена) 27, ујлави ујовор 20, ујовор јлавитји 30, јосао јлави 415, ударитје се јушј 119, ујлаву 496*, (3) лексичко-фонетски архаизми и историзми: *јоседице 129, вишина 104, дојтадањи 105,*

ѿакима 107, гуљина 110, васколик 186, свецијело, разврїне 279, ѿогуље 357, задоцни 497.

Ове три групе ријечи припадају старијем лексичком слоју и њихов се инвентар у доброј мјери очувао незнатно измијењен у неким савременим црногорским говорима.

Пошто је многе односе и појаве требало законом регулисати: о власништву и о сувласништву, о помеђашкој угодби и о помеђашком послујју, о уживању, о залози и о подлогу, о застави, о куповини, о најму и о закупу земље, о наполици под кезим и на изор, о преносу и о остави, о повјери и о пуномоћју, о поријеклу, о супону и о спрези, о јемству, о игри и о опкладу, о дару, о старатељству и о нагодби, о уговорима и о дуговима, о располагању и о имовинским пословима, о дуговима и о старатељству и тако даље — то је дијапазон лексичке употребе врло разноврстан и креће се у бројним лексичко-семантичким пољима. У основи цјелокупног текста је народна лексика. Охрабрујуће је у *Законику* тражење нових израза, нових ријечи и кованица типа: *развиђа 30, ѿсохрани 32, ѿсебице 129, сїлака самосиїе 161, ѿглої 186, рукодаће 258, разврїне 279, ѿоїражна обузма 243, искуї 16, ѿринова 234, овласїї 27, ѿочек 34, новчани ѿрид 57, ѿслужје 144, мањ 399, уїлавак 518, одвлака 544, намир 625, недосїиж 808, уцїен 880, доцња 923*, тако да овакав текст показује знаке који се одвајају од свакидашњих потреба, језик му не остаје само информативан него и нормативан, а народни језик као изворни рудокопан.

У ОИЗ-у избјегавани су нејасни, вишезначни неодређени појмови, па затим и регионално лексичко раслојавање. Лексика је условљена садржајном структуром текста и неке је врсте књижевнојезичког коинеа. Широка толеранција у избору лексике омогућила је укључивање и лексема са широких простора српскохрватске језичке заједнице.

8. Само личност широког образовања, какав је био Валтазар Божишић, могао је уз велики интелектуални напор извршити онако колоритан избор најприкладнијих народних израза и термина и каналисати лексичко-семантички фонд из народа опет у народ у циљу постизања прецизности и концизности, уз то остати јасан, близак, схватљив и привлачан.

При одбиру лексичког фонда Валтазар Богишић се радије окреће народу, бјежи од страних ријечи и израза, па чак и у случајевима када су му се неизбјежно наметали, већ у црногорским говорима и правним списима, одомаћени страни термини и изрази (*давија, орџаке, сенџениција, њарџа* и др.) (Никчвић 1980: 14).

Посебан проблем представљали су избор и семантичка идентификација неких домаћих израза и термина. У *Законику* је требало извршити семантичку репартицију дистинктивних семантичких обликежја тих ријечи и разговорног и књижевног језика.

На првом мјесту поставило му се питање *избора синонима*, као што су, на примјер: *својина, власништво, имовина*, па затим избор семантичких варијанти код исте ријечи чија је семантичка поливалентност различито маркирана у појединим говорним подручјима, а каткада и на истом говорном подручју. Тако, на примјер, именица *благо* — у црногорским народним говорима може се дефинисати синонимима: *имовина, стока, новац* или именица *вјерник* — може имати семантичку дефиницију са појединим синонимом: *њовјерилац, кредиџор, свједок*, а лексема *најам* — могла би се у лексиконима дефинисати различито и само контекстуално: *давање ствари на коришћење другом лицу, уговорни облик радног односа, служење код некога за одређено вријеме уз одређену надокнаду, најамник* и др. или, на примјер, именица *дужник* у нашим речницима је дефинисана или (1) као онај који је дужан, онај који је себе обавезао некоме да ће што извршити или (2) којему је неко дужан (двојица бијеху дужни једном дужнику).

Овакве и сличне лексичке јединице идентификују потпуно различите положаје лица у правном односу (Речник МС и МХ).

Да би избјегао овакве и сличне лексичко-семантичке замке, Валтазар Богишић прибјегава стваралачком језичком поступку. Он, на примјер, уводи и оперише оваквим лексичким јединицама: *имаоник, дужиџељ, ојремац, удруженик, њлаџац, одговорилац, њонудилац, одећалац, даривалац, оставилац, узјредилац, њридржњик, стјечњик, нашоац, заузималац, ошјећеник, усјуџник, њонудилац, одговорилац, одвлака, доцња, њрид, мањ, искуј, њринов, овласј, њочек, намир, обездједа, њошједак, сјлака, вишина, њрезалога, њодлој, џражда, одузам, доцња, ујлавак, засјара, уцјен* и сл.

9. Ако бисмо жељели говорити о оваквим граматичко-творбеним вриједностима лексема са којима се први пут сретамо у ОИЗ-у, морали бисмо констатовати да је језички инстинкт Валтазара Богишића био углавном у границама творбених могућности српскохрватског језичког стандарда.

У творбеној омеђености лежи, дакле, особина језика ОИЗ-а. Уосталом, не може се прилагођавати према комбинаторским способностима и вољи субјекта. Грађење нових ријечи подразумијева такву форму која би била компатибилна језичком систему, његовој типологији. Тако, на примјер, према дериватима у стандардном језику типа — *носиџи* — *носач*, *џреносиџи* — *џреносач* или према *џослаџи* — *џошиљач*, односно према *киснуџи* — *киша*. *влаџиџи* — *влаџа*, *росиџи* — *роса* Валтазар Богишић ствара деривате: према *намириџи* — *намир*, *џодлоџиџи* — *џодлоџ*, *засџариџи* — *засџара*, *џочекџи* — *џочек* и сл.

Дакле, Валтазар Богишић је поштовао норме Вукова модела књижевног језика. Он је само ширио његове творачке границе и показао како су исцрпне могућности у језичком грађењу. Излаз је, дакле, према потреби тражен у границама наших ријечи по обрацима нашега језика.

Али, прије свега народни језик га је снабдијевао лексичком терминологијом. Нови деривати су се код Валтазара Богишића развијали асоцијативним везама према релевантним елементима у семантичком садржају творбене основе и форманта.

Каткада поједине творбене суфиксалне морфеме (форманти), као, на примјер, форманти: *-аџ*, *-џач*, и *-џк* су необазриво оптерећене практично до разводњене каталогизације (*џрим* — *аџ*, *суд* — *аџ*, *оџрем* — *аџ*, *џлаџи* — *аџ*, *џошиљ* — *аџ*, *коњ* — *џк* и сл.).

Но, и то има своје оправдање. Све ово, у ствари, одражава бригу аутора ОИЗ-а да законодавно-правна порука буде схваћена. Он је, наиме, свјестан да је језик *Законика*, као и правни језик уопште, лексичко-семантички и синтаксичко-фразеолошки доста редуциран, једноличан и репетативан, па умјесто пригушене слободе у отвореним синтаксичко-стилским комбинацијама, он огољелу реченичну структуру и сувопарну фразеологију и стилску клишеизираност разбија у народном духу слободно оформљеним дериватима.

10. Правни термилошки подсистем ОИЗ-а одликује се домаћом и интернационалном лексиком. Правни термини страног поријекла у ОИЗ-у су бројни, што је својство свих европских права. Ријеч је у првом реду о генетски сродним латинским изразима: (1) или у облику латинских израза — *йравни акти*, *диспозитија*, *конверзија*, *клаузула*, (2) или у облику изворних латинских израза (*лекс специјалис...*). У претежности су ипак словенски термини. Знатан број ријечи као: *йравда*, *закон*, *зайовијед*, свједочи о разуђености друштвеног система који је очевидно црпио термине из старе словенске традиције и развијао се као резултат прилика у самој земљи.

Средњовјековна терминологија у области права и администрације већим дијелом је предата забораву; присутна је у *Законику* Ивана Црнојевића, знатно мање и у *Законику* Петра Првога и у *Данилову Законику*. Ишчезла је из језика па је нема у ОИЗ-у Валтазара Богишића.

Стварање новијег термилошко-правног лексичког фонда много је допринио развој правног система. Преовлађују домаћи термини над страним, па се у ОИЗ-у осјећа непосредан додир са живом судском и административном праксом.

У склопу лексичких слојева ОИЗ-а овом анализом парцијално је обухваћена и стручна терминологија, али само онолико колико задовољава или не задовољава општекњижевнојезичку норму или пак струковну норму у домену језичког израза.

Струковна, у конкретном случају термилошко-правна норма, односи се на оно што омогућава брзу, егзактну и недвосмислену комуникацију у струци унутар и између језика, што није предмет нашег данашњег излагања. Правници су све до најскоријег времена били заокупљени углавном лексичко-стилским аспектима у праву — у смислу нормативне бриге о „добром стилу” и о изградњи „науке о законодавству” с циљем да јасно и сажето изразе већ зготовљене мисли законодавца. Мање су поклањали пажње стручној терминологији. Иначе, стручна терминологија ОИЗ-а тражи посебан приступ и у погледу дефиниција одредница, као и у погледу класификације значења одредница и захтијева посебан лексички третман при посматрању његове језичке структуре.

Овом проблему требало би приступити интердисциплинарно: са становишта правне науке и са становишта језичке науке, у контексту друштвеном и историјском.

ЗАКЉУЧАК

II. С обзиром на основне елементе језичке структуре, језик ОИЗ-а по свим својим језичким нивоима, као језик права уопште, припада једном општем систему — српскохрватском. Његов језик не може бити посве аутономан ни по једној од његових димензија. Он је нужно подсистем општег језика који се по многим особинама разликује од стандардног општег језика и од других језичких подсистема.

У времену када наш језик пред крај 19. вијека добија своју „језичку архитектонику”, свој стални и устаљени лексички фонд, тек тада је: (1) добијена могућност за развитак и диференцијацију његових стилова (књижевнога, говорнога, административнога, пјесничкога, научнога), и (2) за овако или онако котирање појединих ријечи у њему (покрајинских ријечи, ријечи из ове или оне средине, пјесничких ријечи, застарјелих ријечи итд.)

ОИЗ Валтазара Богишића посматран у том контексту: (1) Уводи у књижевни језик законодавно-правни подстил као сегмент правног стила који обухвата подсистем правних докумената и усмену компоненту језика права, оно што називамо језиком суднице (овај аспект језика права има дугу и богату традицију као бесједништво) или употребу језика у судници (језик тужилаца, судија и адвоката); (2) Својим лексичко-фразеолошким и лексичко-творбеним потенцијалом богатио је књижевни језик бранећи га истовремено од кварења страним утицајем. Пунио је Богишић својом лексиком двадесеттотомни Рјечник ЈАЗУ, шестотомни Речник МС и Речник књижевног и народног језика САНУ који је још у изради.

Економичност и редудантност увелико условљавају семантички, синтаксички и прагматички ниво језика ОИЗ-а. У његовом језику нема претјеривања с економијом изражавања. Избјегао је преопширно таутолошко изражавање као лошу правну технику. Порукe садрже елементе који су примаоцу познати и који му олакшавају без великих напора пријем и разумијевање поруке.

Богишић има мјеру у сажимању реченице, избјегавању специјализованих синонима при скраћивању и избјегавању других ријечи и синтагми с циљем: (1) да поруке не буду „преинформативне” или прегусте и (2) да је прималац може без великих напора примити и разумјети.

Да би *Законик* приближио народу, Валтазар Богишић га је писао не само обичним, апстрактно неоптерећеним језиком и нормативним стилем, већ га је дао и у облику дидактичко-моралног кодекса, а у правно-техничком погледу народски интонираном.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бошковић 1978: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*. Подгорица: ЦАНУ 1–490.
- [2] Висковић 1989: Никола Висковић, *Језик љрава*. Загреб, 1–250.
- [3] Јоцић 1966: Мирјана Јоцић, *Развој српскохрватској љравној сисџема* (Приказ на књигу Милоша Луковића) Београд: Јужнословенски филолог 52, 224–226.
- [4] Никчевић 1980: Томица Никчевић, *О љшћии имовински законик за књажевину Црну Гору у исџорији и кодификацији љрава у Црној Гори*. Цетиње: Обод, 152.
- [5] Остојић 1999: Бранислав Остојић, *О црногорском књажевнојезичком изразу II*. Никшић: ЦИД, 1–220.
- [6] Остојић 1989: Бранислав Остојић, *Вук и књажевни језик у Црној Гори*. Подгорица: НИО Универзитетска ријеч, 1–225.
- [7] Стојановић 1992: Петар Стојановић, *Законик владике Пеџира Првој и Данилов Законик* — Историјско-правна студија. Цетиње, 27–214.

Branislav OSTOJIC

ABOUT THE VALTAZAR BOGISIC'S OIZ FOR THE PRINCIPALITY OF
MONTENEGRO LANGUAGE STRUCTURE HIGHLIGHTING
IT'S LEXIC AND CREATIVE SEMANTICS

S u m m a r y

Valtazar Bogisic's OIZ introduces the legislative legal sub-style as a segment of legal style in the literary language, which includes a subsystem of legal documents and an oral component of the language of law, what we call the language of the courtroom nowadays (this aspect of the language of law has a long and rich tradition as a pamphlet) or the use of language in a courtroom (language of prosecutors, judges and lawyers). With his lexical-phraseological and lexical-creative potential, he enriched the literary language by defending it simultaneously from defects by foreign influence.

In Bogisic's language there is no exaggeration with the economy of expression. He avoided overly tautological expression as a bad legal technique. Messages contain elements that are known to the recipient and which make it easier without much effort to receive and understand the message.

Bogisic has a measure in compressing the sentence, avoiding specialized synonyms in shortening and avoiding other words and synths with the goal: (1) that messages are not "too much informative" or too much congestive, and (2) that the recipient can receive and understand without much effort.

In order to bring the Code of Law closer to the people, Bogisic wrote it not only by ordinary, abstractly stress-less language and normative style, but he also gave it in the form of a didactic-moral code, and from a legal-technical view, the people's language intoned.